

MAYER János – MAYER István

Székelykapu egy sváb faluban.

Etnikumok és népcsoportok összeolvadása a jelképek és megemlékezések tükrében¹

Arra teszünk kísérletet előadásunkban, hogy megmutassuk, miként szemléltetik egyetlen község megemlékezései, emlékművei, hivatalos okiratokon is használt szimbólumai a helyi etnikai összetétel megváltozását, illetve a népcsoportok összeolvadását. Vizsgálatunk során az észak-bácskai *Csátalja* község 1990 és 2010 között állított emlékműveit, szimbolikus jelentésekkel bíró, illetve az egyes népcsoportokhoz kapcsolódó megemlékezéseit vesszük górcső alá.

Csátalja Bács-Kiskun megyében (Felső-Bácskában), Bajától 20 km-re délre, a szerb határ közelében található. Első írásos említése a 16. századból származik. A község neve török-délszláv eredetű lehet, ám délszláv lakosságnak a későbbiekben nincs nyoma. A török megszállás alatt csaknem teljesen elnéptelenedett település a 18. században kamarai birtok lett, betelepítését 1729-ben kezdték meg. A faluban az évszázad végére a német (sváb) etnikum vált szinte kizárólagossá, a kezdetben jelen lévő magyar lakosság a szomszédos magyar falvakba költözött.² Egészen 1945-ig a svábok határozták meg a település jellegét és életformáját: a föld- és különösen szőlőművelő nagygazdák alkották a település elitjét. (A köztudatban emiatt Csátalja a mai napig „sváb községként” él.) A település sakkáblaszerű, a templomtértől kiinduló elrendezése, a hosszú falusi házak/ paraszti porták ezt ma is tükrözik.³ Még ma is számos olyan hosszú, kétudvarú, konyhakertes, másutt szokatlanul magas kerítésű ház áll, amelyek a magyarországi német településekre jellemzőek. A falu homogén etnikai jellege 1945-től megszűnt: a németek egy része a front elől menekült el, másokat a kollektív bűnösség jegyében 1946–1947 folyamán erőszakkal telepítettek ki Németországba, nagyrészt az amerikai megszállási övezetbe (kb. 2200 fő, a korábbi lakosság 3/4-e) (Mayer 2001). Ugyanakkor a településre kerültek az 1941-ben eredetileg a visszacsatolt Dél-Bácskában letelepített, de onnan menekülni kényszerülő *bukovinai székelyek* (valamennyien *Istensegítség/Tibeni* községből 180 család, kb. 700 fő),

¹ Az írás a 2011. augusztus 26-án a VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadás szerkesztett változata.

² Ottenthal 1988. A vonatkozó részt Paul Flach írta. 58–142.

³ Uo.

a magyarországi földreformrendelet révén földigénylőként ide irányított *tiszántúli (gyomai) szegényparasztok*, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény révén a községbe került *felvidéki magyarok* (14 településről 30 család, 165 személy) (Tóth 1993: 51–86). A különböző környezetből jött, eltérő kultúrájú, iskolázottságú népcsoportok együttélése sokáig nem volt problémamentes (Sebestyén é.n. 22–36, 132–195, Zám 1973: 119–130). E népcsoportok közül főleg a székelyek vetették meg tartósan a lábukat a településen; a gyomaiak legnagyobb része – nem értve az önálló gazdálkodáshoz – néhány év után továbbállt, az eleve sok helyről érkező felvidéki csoport szétszóródott, míg a földbirtokaik kisajátításával egzisztenciájukat veszített svábok fiatalabb rétege is többnyire máshol keresett megélhetést, de körükben erős volt a nyelvi-kulturális asszimiláció is. Anyanyelvüként a németet ma csak a legidősebb korosztályban beszélik. Az arányok eltolódásában az is szerepet játszhatott, hogy a székely családok első generációjában általában volt a sokgyermekes családmódelem, míg a svábok között a 20. században az egykezés, illetve a kevés gyermek vállalása volt jellemző. Ma a község 1691 lakosából 97%-a vallotta magát magyar, 6,4 % német kötődésűnek. (A legutóbbi népszámlálás kettős kötődést is engedélyezett. A székelyek számát kb. 600 főre becsülik.)⁴

1945 előtt a településen történelmi eseményekre utaló, etnikumokhoz (is) kötődő emlékművek állítása nem volt jellemző; inkább a vallásgyakorláshoz/hálaadáshoz kapcsolódó építmények emelésére (pl. *útszéli kereszt*ek), illetve egyes népszokásokhoz kapcsolódó szobrok állítására került sor (*Orbán-szobor*), de ezeket is magánszemélyek finanszírozták⁵. Az egyetlen ismert kivételt az első világháború áldozataira emlékező, a temetőkaporna mellett elhelyezett emlékmű jelentette, de erről is tudható, hogy „felsőbb utasításra” készült. (1917-ben törvényben rendelkeztek róla, országszerte kb. 1100 hasonló emlékmű épült ugyanebben az időben. Lásd Gyáni 2010) Ennek érdekessége, hogy felirata német nyelvű, de az áldozatok nevei – holott egytől egyig svábokról van szó – magyaros formában szerepelnek. A két világháború között a temetőkálvária mellé egy ún. *Hősök ligetét* is létrehoztak. Ez utóbbi azonban a második világháború után tönkrement, az Orbán-szobrot a nemzetiségi csatározások időszakában ledöntötték, és az útszéli kereszt – amelyek megőrizték az állítottó német családok neveit is – nagy része is romlásnak indult.

1945–1990 között semelyik népcsoport történetére, főképp tragédiájára utaló emlékműveket nem lehetett állítani: a megmaradt németeket még sokáig a kollektív bűnösség bélyegével és a „fasiszta” jelzőkkel illették, tragédiájuk említése is tabutémának számított, a székelyek és a felvidékiek pedig a „szomszéd népek érzékenységére” való tekintettel nem emlékezhetek meg életük meghatározó eseményéről. Eközben a nemzetiségi feszültségek az 1970-es, 1980-as évekre jelentősen oldódtak, ebben az időben számos egyes házasságra is sor került. Bizonyos fokig a székelyek „asszimilációja” is megtörtént:

⁴ Népszámlálás 2001 4 : Nemzetiségi kötődés, A nemzeti, etnikai kisebbségek adatai. KSH, Budapest, 2002: 36.

⁵ Mayer Antal, *Hozomány Csátaljáról. A híres csátaljai kadarka*. 2003. március. Készült az EU Kommunikációs Közalapítvány Hozomány-programjának Mi a mi hozzájárulásunk a közös európai fejlődéshez, sokszínűséghez c. pályázatára. Kézirat.

eredeti nyelvjárásukat a fiatalok már nem beszélik, életformájuk is megváltozott, és népszokásaik egy része is feledésbe merült. Ezzel együtt messze ők számítottak a leginkább összetartó, egységes közösségnek. Szintén nem lényegtelen, hogy az 1960-as, 1970-es évektől lehetővé vált a Nyugat-Németországba kitelepített németek rendszeres „hazalátogatása” is. Ez ugyan kezdetben az egykori házaikban élőkben aggodalmat váltott ki, utóbb viszont jó emberi kapcsolatok kialakulásához is elvezethetett (Mayer 1998, Fendl 1998).

A rendszerváltozás után viszont rendkívül sok emlékmű, emléktábla felállítására került sor, amelyek többsége valamely, a településen élő népcsoport történetéhez, hagyományához kapcsolódik. Kezdetben a kezdeményező szerep a Németországban működő csátaljai *szülőföld-egyesületé* (Heimatverein Csátalja) ⁶ és a helyi *Német Kisebbségi Önkormányzaté* volt, később a *települési önkormányzaté* lett; 2002 után pedig egy, a nemzeti szimbólumokra érzékenyebb *polgármestert* választottak, aki maga is több emlékmű állításának és megemlékezésnek kezdeményezője lett, és hozzájárult ahhoz, hogy az emlékművek egységes környezetbe kerüljenek. Az egyes népcsoportokhoz jobban kötődő emlékművek avatása gyakran sarkallta a másik népcsoportot „saját” emlékmű létrehozására, de az egyes munkák esetében éppen aktuális divatok is szerepet játszottak.

Az első emlékmű (*a 2. világháború áldozatainak emlékműve, egyúttal megbékélési emlékmű*) avatását a németországi *Heimatverein* kezdeményezte a helyi kisebbségi önkormányzattal karöltve. Kezdetben vita tárgya volt mind az emlékmű helye, mind az, hogy milyen névsort és feliratot tartalmazzon. Végül egy helyi üzemben elkészült, formájában egyes régi német sírokat idéző alkotás a falu központjában álló katolikus templom mellé került, és nemcsak a Csátaljáról behívott vagy a háború során itt meghalt (német és zsidó) áldozatok névsorát tartalmazza, hanem az azóta a településre költözött (székely, felvidéki és gyomai) lakosok elhunyt hozzátartozóinak neveit is. Az anyagi terhek nagy részét vállaló *Heimatverein* ragaszkodott a németek kitelepítésére utaló mondathoz is. Főképp ez váltott ki vitát, hiszen a köztudatban ekkor is úgy élt még, hogy csak nemzeti-szocialista érzelmű svábok kitelepítésére került sor. Az emlékműállításához egy ún. *megbékélési ünnepély* is kapcsolódott, amelyre kb. 600 egykori csátaljai érkezett, nagyrészt Nyugat-Németországból, akiknek egy részét helyi (magyar) családoknál szállásolták el. A vendégek és vendéglátók közötti beszélgetések alkalmat adtak a sorsközösség felismerésére és bizonyos – kölcsönösen meglévő – előítéletek feloldására is. Az új emlékmű mellett a templom belsejében a település múltjára és az eseményre utaló emléktáblákat helyeztek el, illetve egy németországi naiv művész újrafestette a temetőkálvárián található stációkat. Az esemény annyiban mindenképp „kegyelmi pillanat” volt, hogy 1993-ban még jelen lehetett az egykori elűzöttek egy olyan generációja, amely személyes élményekkel rendelkezett a háborúról. A köztudatban az ünnepély talán emiatt a „németek ünnepeként”

⁶ Heimatverein (szülőföld-egyesület): egyazon településről származók egyesülete Nyugat-Németországban, amelynek kezdetben az volt az elsődleges feladata, hogy felkutassa és összegyűjtse az ezerfelé szétszóródott egykori falubelieket, és találkozójukat megszervezze. Később különböző kiadványok, kiállítások szervezését is elvállalták.

vagy „német találkozóként” került a köztudatba, habár az ünnepségen a helyi székely népdalkör is fellépett. A szónokok többsége viszont valóban a németiség köréből került ki, a polgármester helyett a helyi kisebbségi önkormányzat elnöke beszélt.⁷ Egyes kisebbségi vélemények ezekből – teljesen alaptalanul – „fasiszta hangokat” véltek kihallani. Az ezt követő oldódó hangulatban a település határához végre kétnyelvű községtábla kerülhetett, illetve németországi hívek adományából helyreállították a templom régóta sérült tornyát. Az emlékmű meglátogatása és az emlékezés gyertyáinak elhelyezése időközben a településre látogató elűzettek utódainak rendszeres programjává vált.

1995-ben állították fel a településen az ún. *székely kopjafát*, amely a bukovinai székelyek Csátalján való megtelepedésének 50. évfordulójára készült el. Készítője, *Tusa János* a csátaljai székelyekhez hasonlóan istensegitsi származású. Az erdélyi jellegzetességnek számító kopjafák emlékműként való alkalmazása az 1990-es években jött divatba Magyarországon, számos újonnan állított 1848-as vagy 1956-os emlékmű is ezt a formát kapta. (Tudomásunk szerint a katolikus Istensegitsen az inkább reformátusokhoz kötődő kopjafás temetkezésnek nem volt hagyománya.) Az emlékmű helyének a községi park kínálkozott, amely az 1970-es, 1980-as években ún. „felszabadulási park” volt. Ez a templomtól a temető felé vezető Erzsébet utca szélessége miatt lett kialakítható, és a rendszerváltás előtt pl. úttörőavatások helyszíne volt. (A régi funkcióra emlékeztető vörös csillagot közben eltávolították.) A kopjafába *Tamási Áron* jól ismert sorait vésték. Az avatás azonban ekkor sem kizárólag a székelyek ünnepe volt, azon valamennyi helyi népcsoporthoz tartozók részt vettek és szerepeltek is, sőt a németek egy része úgy interpretálta a részvételét: ők is eljöttek a „mi ünnepünkre”, nekünk is el kell mennünk az „övékére”.

Az 1990-es években a magyar történettudományban is sor került a németek 2. világháború utáni erőszakos kitelepítésének újraértékelésére, és kimondhatóvá vált, hogy itt igazságtalan etnikai tisztogatásról volt szó. Ennek fényében országsszerte számos németek (is) lakta településen került sor az eseményt felidéző emléktáblák, emlékművek átadására, Csátalján 1996-ban a kisebbségi önkormányzat kezdeményezésére. A tábla az egykori községháza – a kitelepítésre ítélt németek összegyűjtésének helye – falára került. Kétnyelvű feliratában a *kitelepítés* szó mellett az *elűzetés* szó is szerepel. Ennek az az oka, hogy egyrészt a németországi terminológia ebben az összefüggésben nem használja az *Aussiedlung* (kitelepítés, kitelepülés) szót,⁸ másrészt így a tábla azokra is emlékeztet, akik nem a szervezett kitelepítési akciók során, hanem pl. a szovjet front elől önként menekülve vagy hadifogságból visszatérve, de etnikai hovatartozásuk miatt kényszerültek szülőfalujuk elhagyására. (A németországi jogi nyelv mindegyikük esetében a *Vertreibung*, magyarul elűzetés terminust használja.) A tábla avatására az első csátaljai transzport elindulásának (1946. november) 50. évfordulójához igazodva került sor.

Szintén az 1990-es évek jellemző jelensége volt városok és községek esetében a pártállamban rájuk erőszakolt, általában heraldikailag is kifogásolható települési címerek

⁷ *Es kam zum wirklichen Händedruck. Denkmalweihe in Tschatali.* Neue Zeitung, 1993/36., 1. 4.

⁸ Erről bővebben: Mayer 1996.

viSSzacserélése a korábban használatosra; amennyiben pedig ilyen nem volt, akkor új címer tervezésére került sor. Csátaljának korábban nem volt hivatalos címere, a település egy 18. századi pecsétjén a templom védőszentjének, Szent Istvánnak stilizált alakja látható. A község képviselő-testülete – a kisebbségi önkormányzat javaslatára – a régióhoz kötődő (bajai származású) *Szegfű László* középkortörténész-heraldistát bízta meg az új címer megtervezésével. Az 1998-ban elfogadott változat ún. „beszélő címer” (*tessera loquens*), ugyanis utal a település múltjára és a községben élő meghatározó népcsoportokra is. A négyelt reneszánsz pajzs jobb felső mezejében *Szent István* alakja látszik, ez utal a régi pecsétre, valamint arra, hogy a község mai helyén a középkorban kolostorral bíró település állott (Tárnokmonostor). A bal felső mezőben látható *szőlőfűrt* a 19–20. században a németek révén nagy jelentőségűvé vált szőlő- és borkultúrára utal; a *csátaljai kadarka* sokáig országosan keresett bornak számított. A jobb alsó sarokban *Attila kardja*, valamint az ősi székely jelképek, a *Nap és Hold* láthatók, amelyek a községbe telepített és ekkor a lakosság többségét alkotó székelyek jelenlétére utalnak. A bal alsó mezőben látható *villás farkú fecskepár* látható, amely egyrészt utal a település nevének eredeti jelentésére (útvilla), másrészt a fecskék a táj jellegzetes madarai, de költözőmadarak lévén utalhat az innen elszármazott, de rendszeresen visszatérő egykori lakosokra is. A pajzs fölött látható csőrös csatasisak a település hősi halottainak állít emléket, a nyitott, aranyleveles korona a községi autonómiát jelképezi.⁹ Ez a címer rövid idő alatt általánosan elfogadottá vált, és egyebek mellett a „község borának”, az újra előállított kadarkának címkéjén is megjelenik.

Az először 2002-ben megválasztott polgármester, *Kovács Antal* álmodta meg, hogy az egyelőre csak a székely kopjafának helyt adó park területére további emlékművek kerüljenek, s ezzel a terület egyfajta községi kultuszhelyé váljon. Ennek részeként került át ide az eredetileg a régi községháza falán elhelyezett, a települési gázszolgáltatás megindulására emlékeztető, 1994-ben avatott emléktábla amelyhez újonnan – némileg szokatlanul – egy kopjafa is társult. (Kopjafákat síremlékekre vagy tragikus eseményekre emlékeztető szoktak állítani.) Emellett elkészült egy a magyarországi forradalmakra és az államalapításra emlékeztető, turulmadaras kopjafa, amely a székelyudvarhelyi millenniumi emlékművet idézi. (Ennek oka az, hogy ottani faragók munkája.) Érdekes módon a német kitelepítés emléktáblája a régi helyén maradt, és ezzel jóval kisebb figyelmet is kap. (A polgármester szóbeli magyarázata szerint azért, mert az „emléktábla kisebbségi önkormányzat ügye”.)

2007-ben a polgármester kezdeményezésére szintén a parkban állították fel a *trianoni békeszerződés* emlékművét¹⁰, amely formájában a Szent Koronát idézi, felső részén a történelmi Magyarország vármegyéi, alsó részén a régi és az új Magyarország térképe látható. Az emlékműállítás viszonylag komoly sajtóvisszhangot váltott ki: sokan eleve megkérdőjelezték, szerencsés-e ilyet állítani, és miért épp egy kis bácskai faluban. A település

⁹ *Csátalja Községi Önkormányzat Képviselő-testülete, 3/1998 rendelete a község címeréről, zászlajáról és használatának rendjéről.*

¹⁰ *Csátaljai Hírek* Trianoni Különszám, 2007. május, IX./39.

története azonban némileg választ ad a kérdésre: e község – amely egyébként az első világháború után évekig szerb megszállás alatt állt – lakóinak sorsát Trianon és következményei alapvetően meghatározták. Az avatóünnepségre a helyiek mellett valamennyi, egykor Magyarországhoz tartozó régió képviselőit meghívták; *Tőkés László* és *Ágoston András* beszédet is mondott, *Duray Miklós* levélben köszöntötte az ünneplőket. Az avatás óta Trianon évfordulóján minden évben ünnepséget tartanak itt. 2010-ben itt mutatták be a polgármester kezdeményezésére megalkotott *Árpád vére*, illetve *Magyarok könnye* fantázia-néven előállított ún. „Trianon-bort”, amelyek magyarországi és a Kárpát-medence más részein működő borászok együttműködése, boraik házasítása révén született.

Ugyancsak 2007-ben, szeptember 15-én avatták fel egy kisebb ünnepség keretében a parkban az ún. *felvidéki kopjafát*¹¹, amely e népcsoport elűzetésének 60. évfordulójára készült el. Az ünnepségen nagy számban voltak jelen a településről időközben elszármazók is, valamint a szlovákiai Magyar Koalíció Pártjának akkori alelnöke (ma elnöke), *Berényi József* is. Faragott fejfák, kopjafák állításának – főképp a két világháború között időszakról kezdődően – a felvidéki magyarok között is kialakult bizonyos hagyománya, igaz itt a kopjafa elsősorban nemzeti jelképnek számítot; elterjedése pedig az „archaikusabb(nak vélt) hagyományokat, magyarságát jobban őrző” Erdély iránti érdeklődésnek volt köszönhető. (A deportálásról számos szlovákiai településen is kopjafaállítással emlékeztek meg. Vö. Juhász 2005) Annyiban a csátaljai kopjafa is ebbe a sorba illeszkedik, hogy ez itt a közösségi emlékezet jele, amely nem konkrét halottakra, hanem magyarokat tragikusan érintő történelmi eseményre emlékeztet. Miután a faragott fejfa, kopjafa mint síremlék Csátalján soha nem jelent meg, így abból kell kiindulnunk, hogy ez is a magyarlakta területeken megfigyelhető, a szakirodalomban többször leírt *kopjafa-revival* része. A kopjafán (*Rigó Gábor* alkotása) egy emléktábla azon szlovákiai települések neveit is megörökíti, ahonnan Csátaljára telepítették őket. Elülső részébe az ugyancsak felvidéki származású *Prohászka Ottokár* főpapi jelmondatát (*Míg élek, remélek*) valamint a *Szülőföldünk a Felvidék* feliratot véstek, oldalán Csátalja címere látható.

2008 tavaszán avatták fel át a park bejárata előtt a *székelykaput*¹², amely így – főleg, hogy tőle kövezett út vezet az emlékművekhez – mintegy bevezeti a látogatót a település egyik fő közösségi színterére. Ilyenformán egy ún. *közösségi kapuról* beszélünk, hiszen nem lakóépületbe vezet (Vö. Gagy 2004: 124–130). Másrészt – miután a park közvetlenül a község központi helyközi buszállomása mellett helyezkedik el – a faluba tömegközlekedéssel érkező látogató először ezzel az építménnyel szembesül. A fedeles vagy székelykapu egyébként – ellentétben több, székelyek által is lakott dunántúli helységgel – lakóházak bejárataként nem terjedt el a településen; egyetlen családi ház előtt épült egy némileg egyszerűsített formavilágú székelykapu a 2000-es évek elején. (A helybeli székelyek egyébként is

¹¹ Felvidéki találkozó Csátalján. *Csátaljai Hírek*. 2007. november, IX./40., 6. ill. *Németh Domonkos*: *Emlékek*. *Csátaljai Hírek*. 2009. szeptember, XI./48–49.

¹² Székelykapu-avatás. *Csátaljai Hírek*. 2008. május, X./42., 3–4. ill. A székelykapu falunk újabb ékessége. *Csátaljai Hírek*. 2007. november, IX./40., 7.

minimális átalakításokat végeztek csak az általuk „örökölt” sváb házakon, de az újonnan építettekben sem teremtették újjá a hagyományt. Andrásfalvi 1973) Itt a székelykapu elsősorban arra utal, hogy a község többségét évtizedek óta a bukovinai székelyek alkotják, akik körében az új évezredben egyébként is erős önmagukra találás figyelhető meg: számos, már eltűnt néphagyományt igyekeznek felújítani, és próbálják magukat önálló közösségként is megszervezni. A polgármester szerint a kapuállítással is jelezni próbálták, hogy „Csátalja székely falu”. A „székely honfoglalás” szimbolikus jelzése nem egyedülálló jelenség: számos Tolna és Baranya megyei, valamint bácskai településen állítottak hasonló funkciójú és szimbolikájú kapukat. A 2008-ban átadott székelykapu erdélyi fafaragómeszterek, id. és ifj. *Pállfy Béla* alkotása. Megbízásuk egyrészt az autentikus jellegre való törekvéssel, másrészt a község erdélyi kapcsolatainak megélénkülésével magyarázható. Díszítésében megjelenik a székelység motívumai közül a nap és a csillagok, továbbá a magyar középcímer, „koronáját” pedig egy *Tompa László*-idézet adja: „Őseidnek szent hitéhez,/ Nemzedetnek gyökeréhez,/ Testvér ne légy hűtlen soha”.

A község temetője ugyancsak mutatja az etnikai változásokat. Kb. 1948-ig a svábok által előszeretettel alkalmazott, jellegzetes *sírkövek* domináltak, amelyek mészkőből vagy a gazdagabb családok esetében bazaltból, márványból készültek. Ezek jellegzetességei egyfelől a német nyelvű, többnyire gótbetűs feliratok, másrészt a sírkövek alsó részén található *sírversek (epitáfiumok)* voltak. A temetkezés ezen formája 1948 után a helyben megmaradt svábok körében is teljesen eltűnik. Hogy ennek az az oka, hogy esetleg a sváb sírkövest is kitelepítették, vagy egyszerűen más megoldások jöttek divatba, nem tudni; annyi biztos, hogy innentől új, meglehetősen egysíkú formák terjedtek el. A „német sírok” a temető hátsó részében találhatók, ám ezeket – a többségében hozzátartozók híján nem gondozott – sírokat már az 1980-as évekre gaz és vadul terjeszkedő cserjés növényzet nőtte be, a régi sírok eltűntek a látogató szeme elől. A kérdés a 2000-es években lett ismét aktuális, amikor a temető elülső része megtelt, és az önkormányzat újra értékesíteni próbálta az időközben lejárt sírhelyeket, és a növényzet irtásába fogott. A helyi Német Kisebbségi Önkormányzat – egy Németországba került polgár támogatásával – 2008-ban döntött a régi sírkövek egy részének megmentése mellett. A felszámolt sírhelyekről eltávolított sírköveket megtisztították, és a temetőbejárát közelében egymás mellé állították őket, így emléket állítva egy kihalt félben lévő helyi kultúrának. Évekkel korábban (2000-ben) szintén a német önkormányzat újította fel a temető egyik legrégebbi, és talán legértékesebb sírkövét, a 18. századi betelepítések idején Németországból önként Magyarországra érkező tudós pap, *Franz Xaver Vögelin* síremlékét, aki az idegenbe szakadt híveinek kívánt lelkipásztora lenni. (Sírköve életútjáról szokatlan részletességgel beszámol.)¹³ Sajnos a felújított síremlék csak formájában emlékeztet az erősen megrongálódott eredetire.

2009-ben a temető bejáratának környéke tovább szépült: a polgármester és az önkormányzat javaslatára helyreállították az eredetileg az első világháború után létrehozott, de

¹³ Emil Maenner: Am Grabe eines Schwarzwälder Pfarrer in der Nordbatschka. In: *Volkskalender der Donauschwaben*. Ulm, 1962.

1945 után tönkrement Hősök ligetét, amely a temetőkálvária környezetében található¹⁴. Minden ismert csátaljai áldozat jelképes fejfájára (többségében németekről van szó) egy nevét és születési, illetve halálozási dátumát tartalmazó, a szerbiai Bezdánban készült kerámiatáblácska került, amelyen megjelenik még Nagy-Magyarország körvonala a következő, magyar nyelvű felirattal: „Ezért a hazáért halt hősi halált”. (Ez a felirat az eredeti táblákon nem szerepelt.) Az avatóünnepségen a beszédek tematikája az áldozatokról való megemlékezés helyett erőteljesen a trianoni tragédia felidézése felé tolódott el.

Részben ezzel párhuzamosan zajlott a községben és annak határában megtalálható fogadalmi kereszték, a templom előtt vagy a temetőben álló, egykor német magánszemélyek által állíttatott szobrok restaurálása is – ezeknek a munkálatait nagyrészt a bukovinai székely származású, de kalandos élete során németországi emigrációt is megjárt festő- és szobrászművész, *Lőrincz Gergely* és az ugyancsak székely kőműves, *Tamás Antal* végezte el.

Jelenleg úgy tűnik, önálló közösségként a helyi székelység volt csak képes újradefiniálni önmagát. A svábok közösségi életét elsősorban a kisebbségi önkormányzat szervezi, de ezek kimerülnek német nyelvű istentiszteletek látogatásában, kirándulásokban és a múlt emlékeinek megőrzésében, élő német kultúra településen alig van. Egy ideig működött a községben – teljesen vegyes etnikai összetételű – *nemzetiségi táncscsoport* is, de a két világháború között még rendkívül gazdag helyi zenei kultúrát, népszokásokat nem sikerült feltámasztani. A németországi élménygeneráció lassú kihalásával pedig az a külső anyagi forrás is elapadni látszik, amely segíthetné a helyi kisebbségi kultúra megőrzését. A felvidéki népcsoport az említett megemlékezéseken túl nem is törekedett önmaga megszervezésére, a helyben maradók inkább igyekeztek integrálódni. Ez nyilván abból adódik, hogy eleve számban kisebb, ráadásul mind a származási helyeket, mind a társadalmi összetételt tekintve rendkívül heterogén csoportról beszélünk, amelyben aránylag kevesebb volt az összekötő kapocs. A székelység ellenben az utóbbi időkben szabályos reneszánszát éli: működik a községben *Székely Baráti Kör*, (már 1974 óta) *székely népdalkör*, *székely díszítőművész szakkör*, sőt a közelmúltban egy *székely szoba* megnyitására is sor került a községi könyvtár épületében. Hozzátehető persze, hogy egyik szerveződés sem szigorúan zárt mások előtt, amit a vezetők személye is jelez: a népdalkört a felvidéki családból származó *Takács Máttyás* vezeti, míg a díszítőművész szakkör vezetését néhány éve a székely *Tamás Menyhértnétől* a német *Müller Magdolna* vette át, a tagság pedig kezdettől fogva vegyes összetételű volt. Így székely jellegüket elsősorban a Bukovinából magukkal hozott motívumkincs ápolása adja. Az utóbbi években néhány, korábban már helyben sem ápolt székely népszokás felélesztésére is sor került.

Ami viszont érdekes tény: az 1970-es évektől kezdődően a községnek nem volt olyan tanácselnöke, illetve polgármestere, aki valamely nagyobb létszámú népcsoporthoz tartozott volna; vagy beköltözés, vagy beházasodás révén kerültek a településre. A mai tendenciákban tehát egyszerre láthatók a népcsoportok összeolvadásának, illetve a kisebb

¹⁴ Dobokai Róbertné Simon Dóra: Községi megemlékezések. *Csátaljai Hírek*. 2009. szeptember, XI./48–49. 2–3.

közösségek (felvidéki, sváb) lassú eltűnésének jelei, amelyet az állított emlékművek és a helyi ünnepek is jeleznek. A „székely újjászületés” másrészt nem helyi sajátosság: Magyarországon szinte mindenütt megfigyelhető, ahol nagyobb számban bukovinai székelyek élnek. Az utóbbi években az ünnepek, megemlékezések hangsúlyai mindenképpen eltolódtak a magyar-székely vonatkozású események irányába, ami valószínűleg nem kizárólag az etnikai változások eredménye, hanem összefügg a jelenlegi polgármester szélesebb Kárpát-medencei kapcsolatrendszerével és erős nemzeti elkötelezettségével is.

Hogy mindez szükségszerű fejlődés volt-e így, arra nem tudunk egyértelmű választ adni, viszont kínálkozik egy összehasonlítás egy hasonló adottságú településsel. Vaskút 1945 előtt szintén német többségű, de magyar és délszláv lakossággal is rendelkező település volt, ahol éppúgy sor került a németek kitelepítésére, valamint székelyek és felvidékiek beköltöztetésére, mint ahogy Csátalján is. Mégis: ott sokkal inkább egyfajta „sváb újjászületés” figyelhető meg. Bár a németek nyelvi asszimilációja ott is erős, viszont a kisebbségi önkormányzat mellett eredményesen működik a település német fúvószenekara, hagyományörző néptáncegyeselete, német dalköre és kulturális egyesülete, bár ezeknek a tagsága és vezetősége is vegyes etnikailag. (Székelykapu viszont Vaskúton is áll.)¹⁵ Ugyanakkor itt jóval kevesebb a székelyek és bunyevácok által létrehozott civil szerveződés, a felvidékiek pedig nem hoztak létre önálló egyleteket. Mi lehet a különbség oka, hogy az egyik településen a székely, a másikban pedig a sváb szerzett dominanciát nagyjából hasonló adottságok mellett? Erre egyrészt az etnikai arányok adhatnak feleletet: az egyébként is nagyobb lakosságú Vaskútról a németeknek „csak” kb. 60%-át telepítették ki, így itt eleve nagyobb német közösség maradt meg, a letelepített – fogadjisteni – székelyek (73 család, 325 fő) száma kisebb, míg a felvidéki magyarok száma (83 család) nagyobb volt a Csátaljára kerültekénél.¹⁶ (További 82 család települt ide a földreform révén Kelet-Magyarországról, de ez a szegényparaszti réteg nem alkotott erős és tartós közösséget.) Így itt a sváboké maradt a legnagyobb önálló közösség, és amint az kultúrájának ápolására legális lehetőséget kapott, élni is tudott vele. Másrészt a település a körzet központjához, Bajához is közelebb található, így a polgári foglalkozást űző németek nem kényszerültek szükségszerűen lakhelyváltásra is.

Csátalja épített emlékművei jól szemléltetik, hogy élhetnek egymás mellett régi és újabb hagyományok, és hogyan fonódhat össze különböző népcsoportok kulturális öröksége, és ezekből miként teremthetők új hagyományok. Vizsgálatunk azt is mutatja, hogy amíg az 1990-es évek emlékműállításait egyfajta, inkább a településen élő valamennyi népcsoport hagyományait egyesítő törekvés jellemezte, addig a 2000-es években a magyar-székely dominancia figyelhető meg a tematikában és az ünnepek retorikájában is. Hogy ez – a község vezetősége által követett – aktuális trendnek vagy pedig a helyi öntudat tartós átforgalmazásának a jele, arra ma még tudományos igényvel nem lehet választ adni.

¹⁵ Vaskút község honlapja, /<http://www.vaskut-kozseg.hu/>

¹⁶ *A magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás.* KSH, Budapest, 2004, 306.

Irodalom

ANDRÁSFALVY Bertalan

1973 A bukovinai székelyek kultúrájáról. In: Ortutay Gyula – Diószegi Vilmos (szerk.): *Népi kultúra – Népi társadalom VII.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–23.

FENDL, Elisabeth

1998 Reisen in die verlorere Vergangenheit – Überlegungen zum „Heimwehtourismus.“ In: *Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde.* Hg. Heike MÜNS. Band 41. Marburg N.G. Elwert Verlag, 85–100.

GAGYI József

2004 *Örökített székelykapu.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely

GYÁNI Gábor

2010 *Az elveszithető múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem.* Nyitott Könyvműhely, Budapest

JUHÁSZ Ilona, L.

2005 „Fába róva, földbe ütvé...” *A kopjafák/émlékoszlopok mint a szimbolikus térfoglalás eszközei a szlovákiai magyaroknál.* Lilium Aurum, Komárom–Dunaszerdahely

MAYER János

1996 *Fogalmi zavarok, buktatók és tévhitek. Fejtegetések az elűzött magyarországi németek beilleszkedéséhez.* Kutatási Füzetek, Pécs

1998 Heimat, Wohnort, Zuhause? Heimatbegriff und Selbstidentifizierung der vertriebenen Deutschen aus der Nordbatschka. In: *Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde.* Hg. Heike MÜNS. Band 41. Marburg N.G. Elwert Verlag, 101–126.

2001 „Most menekültnak hívnak”. *Az elűzött észak-bácskai németek integrációja Nyugat-Németországban.* Bölcsészdoktori (PhD) értekezés. Pécs

OTTENTHAL, Adam (szerk.)

1988 *Tschatali-Csátalja. Heimatbuch. Band I.* Hanau

SEBESTYÉN Ádám

é.n. *A bukovinai székelység tegnap és ma.* Ad Librum, Budapest

TÓTH Ágnes

1993 *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései.* Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára, Kecskemét

ZÁM Tibor

1973 *Csátaljai villongások.* In: *Uő: Bács-Kiskunból jövök.* Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 119–130.

4. A csátaljai székegykapu

5. A felvidékiek kopjafája

6. A „székegy” kopjafa

7. A felújított Hősök ligete

